

אוריאל אופק

יעקב פיכמן — משורר לילדים

„אנו נושאים את נפשנו לשירת-ילדים, שתצמיח השגת עולם משוחררת מקט-נות, לשירה שתהיה כטל לנפש הילד. מאמינים אנחנו, ששירה כזאת עתידה להיווצר“, כתב פעם יעקב פיכמן¹, והוסיף: „חובתנו לבדוק את עצמנו שבע בדיקות בשעה שאנחנו כותבים סיפורים וחרוזים לילדים. חובתנו גם להזהיר את חברינו הצעירים, שלא יעשו את דבריהם במקצוע זה — שהוא רק נראה קל — הרגל ואימוני-יד. מקצוע חמור הוא“.

ואם תבע פיכמן מאחרים, שבע בדיקות' בעת כתיבתם לילדים, על אחת כמה וכמה שכפה זאת על עצמו. עיון בחמשת קבצי-השירה שלו לילדים — וכן בעשרות שיריו הפזורים במקראות ובשבועונים — יוכיח לנו שני דברים: אל"ף — שבמכלול יצירתו השירית לילד הודרך תמיד על-ידי עקרונות האסתטיקה הפיו-טית והאמת היצירתית; ובי"ת — שהמשורר לא היה לעולם שלם עם עצמו ועם שיריו, וגם לאחר שנדפסו השירים שב ותיקנם וטרח בליטושם ובדק אותם, שבע בדיקות' לפני הדפסתם החדשה.

”בשורת אביב“

עלם בן שמונה-עשרה היה יעקב פיכמן, בשעה ששלח מעירת-מולדתו בלצי (בסרביה) את ביכורי שיריו אל ראשון השבועונים העבריים לילדים — גן שע-שועים, שהופיע בעיר ליק (גבול פולין-פרוסיה)². בכרך ב' גליון 12 נדפס ראשון שיריו — „שיר אביב“ — המסתיים בבית זה, שעם כל תמימותו כבר ניכרים בו הסמנים הפיכמניים האפייניים:

בְּמָרוֹם הַרְקִיעַ

הַחֶרֶס יוֹפִיעַ

וּפְלָגֵי אוֹר יִשְׁפּוֹף עַל כָּל יַפְהַנּוֹף;

כָּל דָּשָׁא צוֹמֵת,

כָּל צִיץ נוֹתֵן רִיחַ,

מֵה נִפְלְאִים מַעֲשֵׂיךָ, אֵל טוֹב!

1. במאמרו „ספרות ילדים“ — לשון וחינוך' בעריכת מרים לוינסון ומשה אביגל, עם עובד, אורים' תש"ז, עמ' 229—230.
2. השבועון הופיע משבט תרנ"ט (1899) עד תשרי תרס"א (1900) בעריכת אברהם מרדכי פיורקו (עיתון-הילדים העברי הראשון היה, כידוע, הירחון, עולם קטון, שיצא בירושלים בתרנ"ג—תרנ"ד).

מאז כתב פיכמן עוד כמה שירי-אביב מרנינים, אך אותו שיר ראשון שלו נראה בעיניו, כנראה, כיצירת-בוסר. למיטב-ידיעתי לא הדפיסו עוד בשום מקום אחר, אף לא טרח ללטשו — והשיר נשאר גנוז (יחד עם כמה נסיונות תרגום שלו לשירי לרמונטוב ולייב יפה) באותו עיתון נשכח ויקר-מציאות. מקץ שנתיים אנו כבר מוצאים שירי-ילדים חדשים — ובשלים יותר — של פיכמן בן הכ"א בין דפי השבועון המשובח, עולם קטן, שיצא בווארשה³; ומאז הולך מעיינו השירי וגובר, והוא מפזר מאוצרו הפיוטי כמעט בכל עיתוני-הילדים שיצאו בחייו — ביניהם, כמובן, כאלה שהוא היה עורכם (הירחון, מולדת, 1912—1921, בהפסקות; הארץ, 1921) — וכן במקראות המצויינות שהוציא (פרקים ראשונים, וילנה 1912; שבילים, אודסה 1918; לשון וספר, וארשה 1924 ואילך; מענית' תל-אביב 1935 ואילך). לא כל השירים הללו כונסו בהמשת הקבצים של שיריו העבריים לילדים שיצאו בחייו של פיכמן, ופנינים לעשרות גנוזות באותם עיתונים וספרי-לימוד ומחכות לגאולה. ביניהם אזכיר, למשל, את שיר-הנוף הציורי „בצהרים“ (גם חיטה, גם שיפון, גם שעורה / ראשיהם לארץ הורידו) שנדפס בעולם קטן⁴; את הזמר הקליל החייכני „בחצרנו“ (בחצרנו הגדולה / יש קהל שמח: / תרנגול צרוד והוא / כל היום צורח...) שנדפס בדו-שבועון „שבילים“⁵; את השיר לפעוטות „אל התרנגול“ (תרנגול, תרנגול, / למה כה תרים קול...), שהופיע במקראה „שבילים“ (עמ' 13), ועוד הרבה. דומה, שהגיעה השעה לכנס את האוצר הפיוטי העצום הזה ולהוציאו בכרך מקיף, שיכלול את שירת-הילדים של פיכמן בשלימותה.

עיון בהמשת הספרים, שיצאו בחייו של פיכמן (ראה פירוט בנספח) יגלה, כי שירים אחדים חוזרים ומועברים על-ידי פיכמן מספר אל ספר, אלא שבכל פעם הוא טורח ומתקן אותם, או אפילו כותבם מחדש. תיקונים אלה מוכיחים את השאיפה שפיעמה בו תמיד, להוציא מתחת ידו יצירה מתוקנת ככל האפשר, ואת השיפוט המחמיר שלו כלפי שיריו. שבע בדיקות⁶ תבע מאחרים ומעצמו, אפילו כלפי שירי-ילדים קטן ופשוט.

הבה ניטול, למשל, את השיר הראשון המופיע בקובץ-שיריו הראשון, ונעקוב אחרי גילגוליו השונים:

שִׁירֵי אָבִיבֵי

בְּשׁוֹרָה טוֹבָה לָךְ הַבְּאֵתִי —

שָׁמַשׁ אָבִיבֵי יָרְחָה בְּהִירָה,

וּבִיעָרִים וּבַגְּנִים

הַצְּפָרִים אוֹמְרוֹת שִׁירָה.

(אגדות ושירים)

3. השבועון יצא על-ידי הוצאת „תושיה“ בין השנים תרס"ב—תרס"ה בעריכת אברהם לייב בן-אביגדור וגיסו שמואל לייב גורדון (של"ג). פיכמן זכר לטובה את בן-אביגדור, ובין השאר סיפר עליו: „את פרוטות ההונוראר הראשון, בעד שירי הראשונים, שנדפסו בעולם קטן, קיבלתי מידו, כשהיה צוחק את בת-צחוקו הנעימה, הביישנית“ (מתוך רשימתו „בן-אביגדור“, התקופה' י"ב, תרפ"א, עמ' 477).
4. עולם קטן' כרך א', (תרס"ב), עמ' 222.
5. שבילים' כרך א', גליון 15 (י' בכסלו תרפ"ג). העיתון יצא בווארשה, בהוצאת „תרבות“ בתרפ"ב—תרפ"ג (1922) ונערך על-ידי אהרון צייטלין ואברהם אריה-לייב יעקובוביץ-עקביא.
6. על-אף השם „שירי אביב“ — רק שיר אחד לפנינו; אבל שלושת בתיו האחרונים מופיעים בספר, ערבה' כשיר נפרד בשם „החסידות“.

בְּשׁוֹרֵת אָבִיב

בְּשׁוֹרֵה טוֹבָה לָךְ הִבַּאתִי —
כִּי הִשְׁמַשׁ זָרְחָה בְּהִירָה,
וּבִיעָרִים וּבְגַנִּים
הִצְפְּרִים אוֹמְרוֹת שִׁירָה.

(.ערבה)

אָבִיב

בְּשׁוֹרֵה טוֹבָה הִבַּאתִי —
כִּי הִגֵּן נִמְלֵא אוֹרָה:
וּבִיעַר וּבַחֲרָשׁ
כָּל צְפוֹר אוֹמְרָה שִׁירָה.

(.עם שחר נצאה)

ב,אגדות ושירים' — זה הקובץ שפיכמן זעם על שהעורך „קילקל והשחית את שיריו” — באים אחרי הבית הראשון עוד שלושה בתים, המספרים על להקת הסידות שעברה ברקיע, „כמפרשים לבנים קטנים”, והביאה איתה בשורת-חג. ב,ערבה, לעומת זאת, מצויים עוד שני בתים — על הנחלים שנתנו קולם, החסידה ששבה ממרחקים, והמצה השמורה בתוך סדין לבן. ואילו ב,עם שחר נצאה נוסף עוד בית אחד בלבד (שהוא ה,חלש' מכולם, לטעמי) — על הפסח הנותן את ריחו הטוב „ואביב כבר בארצנו, / זמן חרות וגיל וחן”.

ניתוח מפורט עשוי לגלות כמה מן הטעמים, שהגיעו את המשורר לעשות כל תיקון ותיקון. אשר לבית הראשון של „אביב”, על שלוש גירסותיו הנ”ל, אעיר רק כי תיקון השורה השניה ב,ערבה (לעומת, אגדות ושירים) מקורו, אולי, ברצון לנתקה משירו המפורסם של מ”צ מאנה „משאת נפשי”, הפותח במלים: „שמש אביב נטה ימה”. ואילו ב,עם שחר נצאה שינה פיכמן קודם כל את המיקצב המלעילי-האשכנזי של השיר למיקצב מלרעי-ספרדי ותוך כדי-כך ליטשו ועשאו מגובש יותר וקולח בניגון מלודי טבעי.

"ריח־בר וריח־גן"

בדיקת הגירסאות המתחלפות של עשרות משיריו של פיכמן על גילגוליהם השונים, מגלה את הלבטים הבלתי־פוסקים שהמשורר התלבט בהם בשעה שהעביר את שיריו בכור־היוצרים המצרף. חוקרי השירה יוכלו לגלות שירים ש'עלו' עם המשורר מן הגולה לארץ, השילו מעליהם את הלבוש הגלותי, על נופיו ומראותיו, חידשו את מיקצבם והיו לשירים ארץ־ישראליים רעננים ושטופי־שמש; אם כי לא פעם היה שינוי זה גם בעוכרי השירים ופגם במיקצבם הטבעי. והמשוררים הצעירים יוכלו ללמוד בבדיקה והשוואה זו משהו מסודות־היצירה של משורר־אמת, שלעולם איננו שלם עם עצמו ושואף תמיד אל השלימות האמנותית. ראוי, אפוא, להשוות עוד שניים־שלושה שירים ולעמוד על גילגולי־הנוסחים שלהם.

מִשָּׁבָא תוֹר קִיץ

מִשָּׁבָא תוֹר קִיץ חֲבִיב

אָנוּ מִשְׁחֻקִים בְּחוּל;

גַּן הָאָרֶץ לְפָנֵינוּ

בְּאֶשֶׁר שָׁלַג רֶבֶץ תָּמוּל.

אֲשֶׁרֵי אִישׁ לוֹ צֵל שֶׁל אֵילָן

וְעִשְׂבוֹת גֵּיא וְנִגְיַת עוֹף —

לָנוּ יֵשׁ רַק שְׁמֵשׁ מְתוּק

וְהַחוּל הַחֵם בְּרַחוּב.

מִשָּׁבָא תוֹר קִיץ חֲבִיב

כָּל הָעוֹלָם שֵׁשׁ וְרֵן;

גַּם הַתּוֹרָה אֲזוֹ אַחֲרַת

וְלַחֲמֵשׁ רֵיחַ גֵּן.

(.שתילים)⁷

מִשָּׁבָא תוֹר קִיץ

מִשָּׁבָא תוֹר קִיץ חֲבִיב

אָנוּ מִשְׁחֻקִים בְּחוּל —

בְּאֶשֶׁר רֵיחַ מִנְשָׁבָת,

בְּאֶשֶׁר צְפוּר תָּתֵן קוּל.

7. שתילים' היה דו־שבועון עברי שיצא במוסקבה שלאחר המהפכה בתרע"ז—תרע"ח (1917) בעריכת משה בן־אליעזר. השיר נדפס בשער חוברת ד' ('יא באלול תרע"ז).

מִשָּׁבָא תוֹר קִיץ חֲבִיב
טוֹב בְּיַעֲרִים שׁוֹט וְסֹב;
לָנוּ יֵשׁ רַק שְׁמֵשׁ מִתּוֹק
וְהַחֹל הַסֵּס בְּרַחֲב.

מִשָּׁבָא תוֹר קִיץ חֲבִיב
הָעוֹלָם שָׁשׁ וְרֵן —
גַּם הַתּוֹרָה אֶזְ אַחֲרַת
וְלַחֲמֵשׁ רֵיחַ גֵּן.

(עֲרֵבָה.)

שִׁיר הַקִּיץ

מִשָּׁשָׁב וּבֵא הַקִּיץ
אָנוּ מְשַׁחֲקִים בַּחֹל;
כָּל הָאָרֶץ לָנוּ בַּיִת
וְלַבַּיִת גָּג כָּחֵל.

אֵילָנוֹת גִּטַע בַּחֲרָף,
בָּא הַקִּיץ — גִּטָּיִל;
כִּי יוֹמָם יִכְנוּ חֲרָב —
נִחְבָּא בַּחֲרָשׁ צֵל.

(8)

וְהִבַּת גֵּרֵן עַל כָּל דְּרָךְ,
הַגִּפְּנִים שׁוֹפְעוֹת מִתְקָן —
בְּאֲשֶׁר נִפֵּן מְלֵאָה אָרֶץ
רֵיחַ-בָּר וְרֵיחַ-גֵּן.

(עִם שֶׁחַר נִצְאָה.)

גילגול־הנוסח של שיר קיצי זה עשויים לשמש דוגמה, קלאסית של יצירה שעלתה עם המשורר מן הגולה, ותוך כדי עליה זו נהפכו מראות הקיץ האירופי לנופי-תמוז ארץ-ישראלים: בגירסה הראשונה / בית א' מפנה השלג את מקומו לגן-הארץ; בגירסה השניה של בית א' — שאמנם נדפסה במרכז-אירופה, אבל נראה שלוטשה בשנותיו הראשונות של פיכמן בארץ — מפנה הרוח הנושבת את מקומה לצפור המזמרת; ואילו בגירסה השלישית — שנכתבה בתקופה שבה נמצא המשורר בשיא הפריחה המחודשת של יצירתו — אנו מוצאים אותה מטאפורה פיוטית רבת-קסם, שלפיה „כל הארץ לנו בית“ והרקיע הוא גגו הכחול של הבית-הארץ. בגירסה זו חורזות גם השורות א—ג (חריזה שאינה קיימת בגירסאות הקודמות).

8. השמשנו כאן את בית ג', המספר כיצד בקיץ „נשוטט בכל אפר“.

בבית השני, על שלושת נוסחיו, נכבשים עשבי-הגיא הבסרביים על-ידי היערות המרכז-אירופיים, ואלה מפנים את מקומם לחורש הישראלי; ואילו השמש המתוק האירופי נסוג מחמת חורב-הקיץ האסיאני. בבית השלישי מוותר המשורר בידועין על התורה והחומש ומביא במקומם את זהב-הגורן ומתק-הגפנים. אם ניטיב להתבונן נגלה כי, בעצם, שורה אחת בלבד נותרה ללא שינוי בשלושת נוסחיו של השיר: „אנו משחקים בחול“. אין זאת, אלא שבילוי קיצי זה נראה בעיני המשורר משותף לילדי כל העולם...

וכך אנו מוצאים ב„ערבה“ שיר-חלום בן ארבעה בתים בשם „אניה“ — בו הספינה „עפה כחסידה בוטחת“ וצולחת תהום, „אל ארץ גפלאה / את בטח נישאה... בת-מלך היא רכה, / אלי היא מחכה“. ואילו ב„כלנית“ נמצא את „שיר האניה“ בן ששת הבתים, שהוא פיוט אפי, המזכיר במידת-מה את „המו גלים“ ליהודה הלוי. כאן האניה כציפור סובבת, על תהום מחלקת — אך הפעם לא אל ארץ-הפלאות ואל בת-המלך החלומית, אלא „לארץ קודרת, / שם בקור וברוח / יש עוד ילד שכוח“ — פליט-השואה, ללא ספק, — ואותו תביא האניה לארץ-ישראל, „פה כל לב יצפה לו, / כל משכן פה נוה לו“.

בדומה לכך התארך שיר „הכלנית“ המקסים מחמישה בתים — כפי שנדפס בגירסתו הראשונה בשבועון-הילדים „הארץ“⁹ — לשבעה בתים בגירסה הסופית בקובץ הנושא את שם השיר¹⁰. ובעוד שבגירסה הראשונה פרח-הכלנית „בצחוק ישעשע / כל כרם, כל נוף“ — הנה בגירסה השניה הוא מרגין דווקא „חלקה נעזבת“! וגם זאת: הבית המסיים את הנוסח הראשון — „היום עודו פה הוא / מחר — ואבד; / אך מי עוד כמוהו / ירגין לב הנד?“ — הוכפל בגירסתו הסופית לשני בתים: הראשון מספר על גורלו של הפרח, ש„היום עוד תראהו / רועד בשדה; מחר — מי יודע יד מי בו תהיה“, ואילו הבית הבא מסיים את השיר בנעימה אופטימית — „כל עוד פורח / ציץ זה אדמדם, / לב ילד שמח — / אביב עוד לא תם!“

”לשמח לב אחרים“

„כוחה של השירה יפה מכוחה של המציאות“, אמר פעם פיכמן, בהרצאתו על החינוך לקריאה¹¹, בהוסיפו שאצל כל ילד „הקרוב נדחה תמיד מפני הרחוק“. אולי בשל תפיסתו זו את עולם-הדמיון של הילד הקורא, שליט היסוד האגדי ברבים משיריו של פיכמן: החל בשירו המופר ביותר „אגדה“¹², שבו ראה המשורר בדמיונו „על שפת ים כינרת / ארמון רב תפארת“, ועד לשירו הנשכח „בוקר“¹³ בו מעורר המשורר את בנו ומראה לו כיצד „מרקיע צח / כרובי התום / יורדים ומרפרפים / באורו של יום“.

9. בשער גליון י"ב, שנה א' (ר' בניסן תרפ"א). השבועון נערך על-ידי פיכמן.
10. נוסח זה מופיע גם בעם שחר נצאה, אך בצורה מקוטעת ומרגיזה: בעוד ששלושת בתיו הראשונים מובאים בעמ' 20, נדפסו שלושת בתיו האחרונים בעמ' 11, כאילו היו סימו של השיר „האוצר“.

11. „על החינוך לקריאה“, בתוך: לשון וספרות בבית-הספר היסודי, ת"א תשט"ו, עמ' 180.

12. נדפס לראשונה בדו-שבועון „שבליים“, כרך א', חוברת 2.

13. נדפס בדו-שבועון „בן שחר“, וארשה, תרפ"ד, בעריכת מ. בן-אליעזר, חוברת 7, עמ' 2-3, ולא נכלל בספרי-השירה שלו.

שכן, לא רק בעולמות רחוקים מצויות אגדות. הרי זה כוחה של השירה, וזה כוחו של המשורר, שהוא עשוי לגלות פלאים גם במראות יום-יום שכיחים ולהראותם לילדים: המטר היורד משמיים אינו סתם גשם, אלא „יין טוב זולף“, והפרחים לוגמים אותו בגביעים ובכוסות, עד אשר „כל הגן כבר מכרכר פרוע ראש“ („תחת הגשם“); בעת שקיעה מראה המשורר לקוראיו כיצד „ערב צועד / על מקלהו גשען“ („ערב“). והענן שהתעייף מלשוט ברקיע „סתם ישב על הגדר / כעוף נודד, כגר עובר“ („ענן“). ואם תשאלו: מי מסוגל לראות פלאים כגון אלה? — פיכמן ישיב לכם: „לב של תינוק או משורר!“ (שם)¹⁴.

עולם-הילדות כולו — על ששוננו ועצבוננו, על חגיו ושעשועיו — מקופל בשירי-הילדים של פיכמן. הילד-המשורר משתתף באבלו של פרח שנקטף ומקונן: „הוי, ציץ צנוע, פרח-בר, / מה צר לי על מותך, מה צר!“ („על פרח שנקטף“). אבל לאחר רגע שוכח הילד את הפרח הקטוף: הוא בא אל גינתו היפהפיה ומתמלא גאווה וחדווה למראה ליבלובה: „עתה בואו והשתאו, / כיצד גדלה, כיצד פרחת!“ החגים מביאים אף הם חוויות בלתי-נשכחות, שראוי לשיר עליהן: הגה יוצאת חבורת הילדים אל השדה להביא ירק לשבועות — „ושבנו העירה קהל-גנים נוסע: / כל נער — גן ירוק, גן חי מתנועע“ („לכבוד השבועות“)¹⁵. וכיוון שאין לכם ילד שאינו אוהב להשתעשע, ישב פיכמן וחיבר כמה שירי-משחק מרנינים, כגון זמר-העם „שק של קמח“ — שבו מרכיב נער אחד את חברו על גבו ומכריז: „קונים, קונים, / שקי קנו! / קמח צח / ומובחר הוא!“

ועדיין לא הזכרנו את שירי-המהתלות של פיכמן, שבהם לא ביקש אלא לבדח את קוראיו הצעירים, אבל הוא עשה זאת בעטיפה המעניקה להם גם חוויה ספרותית. הגה המעשה ב„יקטן הצדיק“ — זה הכלבלב, שמרוב שיעמום התחיל לרדוף אחרי האפרוחים — „אך הטיפשים הרימו קול בוכים“, ובסופו של דבר במקום להשתעשע שעה קלה גזור עליו לשבת יום תמים בדירה. או המעשה ב„תרנגול אשר ביקש לו מלאכה“, אשר לאחר כמה נסיונות-שוא קרא, קוקוריקו! — „וכה היטיב לבטא את הריש ואת הקוף“ עד שהבין כי זו המלאכה אשר לה נוצר. ואל אלה ראוי להוסיף את שיריו הסיפוריים של פיכמן, שכל אחד מהם הוא בבחינת מעשיה בתרזים: על הילדה מרחוב כורש שנפלה למשכב, וכל חבריה משתעממים בלעדיה ומצפים להחלמתה („דפנה חולה“). יצויין כי השם „דפנה“ בא כאן בנגינה מלעילית!; או הסיפור הפזמוני הרווי שובבות על המדורה הגדולה שהעלו הילדים במרכז השכונה, ולמראָה „בתורים מפיתה הא / השתגעו כתינוקות“. ואחרונה חביבה — הפואמה המלבבת „דייגים על הירקון“¹⁶, המספרת מעשה בתריסר דייגים שישבו על חוף הירקון ואיש מהם לא הצליח להעלות אף דג אחד; עד שבא יורם, שהוא „סתם פרחת, ליצן מובהק“, והתחיל שולה דגים בזה אחר זה, עד כי „מי יודע אם נשאר עוד / דג אחד אז בירקון“...

14. האם הושפע אברהם שלונסקי משורה זו, בשעה שכתב: „אל כל מרחקו להגיע יכולנו / רק שניים מאֵלף: תינוק ופייטן“? (משהו על העולם הגדול וכנפי הדמיון, בתוך „אני וטלי, או ספר מארץ הלמה“).

15. כך נקרא השיר בעם שחר נצאה; בגירסא שב„ערבה“ שמו „ירק לשבועות“.

16. נדפסה לראשונה ב„דבר לילדים“, כרך ז' (19.1.1939), עמ' 1-3.

כאלה הם שירי-הילדים של פיכמן, ודומה שעדיין לא סיפרתי את מלוא שבחם. לא הזכרתי, למשל, את השירים שכתב ביידיש וכונסו לספר בברית-המועצות¹⁷. ויפה הגדיר צבי שרפשטיין את הקשר ההדוק בין אוצרי-המלים הפיכמני לבין נושאי שיריו: „כענווה וכעדנה אשר בתוכן שירתו כן גדולה הענווה במלותיו. אין מלים מפוצצות ומפתיעות, כי אם הפשוטות והתמימות, הנובעות מן הלב והעולות על השפתיים בלי מאמץ — ואף-על-פי-כן קסמים בהן, קסמי התום”¹⁸. יצירתו של פיכמן היא, ברובה, אישית מאוד, ובכל-זאת הזדהותו של הקורא הצעיר אתה עמוקה ושלמה. שיריו, סיפוריו והמקראות של פיכמן היו מן היצירות הראשונות שקראתי בילדותי, ועד היום זוכר אני את ההנאה שהעניקו לי, „מאורעות יוסי וחנן”, „יקטן בתל-אביב”, ואפילו הביוגראפיות הסיפוריות שלו על מאפו, ביאליק ומיכ”ל. בהנאה-של-סקרנות קראתי אז גם את „הסיפור על המחבר”, שבא „במקום הקדמה” בראש ספרו, „איילת העמק”. התוודעתי אל הסופר, שהיה פעם ילד מפריה יונים, „החוזר הביתה קרוע ופרוע”; אבל גם „לקרוא ספרים אהב הנער, כאשר אהב להפליג בשדות... ולפי הספרים שקרא היטיב להרגיש גם את היופי של העננים ואת זימרת העפרונים”.

ואותו סיפור על המחבר מסתיים בשורות מאלפות, המגלות לנו את יחסו האינטימי של פיכמן אל יצירות-הילדים שלו ואל קוראיו הקטנים:

„כשהמחבר עייף מעט מן הגדולים ומתחיל להשתעמם בחברתם, הוא יושב וכותב סיפור [או שיר]: פעמים מילדות עצמו ופעמים מילדותכם שלכם. אותה שעה באה השמחה בלבו והשיעמום אין לו עוד שליטה עליו. כי מי שנותן דעתו לשמח לב אחרים — ושימח מעט גם את לבו שלו”.

מאמין אני, כי פיכמן ידע וגם חש, עד כמה שימח את ליבות קוראיו הצעירים.

ביבליוגרפיה

(א) יעקב פיכמן על ספרות-ילדים (מבחר)

1. „משהו על ספרות הגן”; „אשיות’ ב’, אדר ב’ תש”ח, עמ’ 23—25 (גירסה ראשונה: „על הגן וספרותו”, החינוך’ ה, תרפ”א, עמ’ 110—115). — השפעתו של השיר הטוב, לעומת חרזנות ו, שירים פדגוגיים”.
2. „הילד הקורא”; „החינוך’ י, תרפ”ז, עמ’ 81—85 (תמצית הדברים: „על החינוך לקריאה”; „לשון וספרות בבית הספר היסודי, עם עובד / „אורים”, תשט”ו, עמ’ 179—180). — הספרים הראשונים שהילד קורא הם הקובעים את טעמו לימים רבים.
3. „ספרות ילדים”; „לשון וחינוך בגן הילדים’ בעריכת מרים לוינסון ומשה אביגל. ת”א תשט”ז, עם עובד / „אורים”, עמ’ 229—239. (נדפס תחילה ב, אורים’ רים’ ב, תש”ה, גל’ 6—7, עמ’ 29—30). — החומר הספרותי המוגש לילד מחייב איכות של ביטוי ושל תוכן.

17. דער קוואל זינגט [המעין מזמר]. קיוב 1918.

18. יוצרי ספרות-הילדים שלנו, הפרק: „יעקב פיכמן”, גיו יורק תש”ז, עמ’ 73.

4. „שירת הילד“; שירת ביאליק, ירושלים תש״ו, עמ' רס״ט—רע״ז. — ציון יסודותיה של שירת-ילדים טובה תוך ניתוח, שירים ופזמונות לילדים' לביאליק.
5. „על ספרות ילדים“; כתבי יעקב פיכמן, ת״א תש״ך, עמ' שפ״א—שפ״ד. — ספרות ילדים טובה כמעבר לספרות של ממש.

(ב) על יעקב פיכמן סופר הילדים (מבחר)

1. אופק, אוריאל. „פיכמן, יעקב“, עולם צעיר. אנציקלופדיה לספרות-ילדים' הוצ' מסדה, רמת-גן, 1970, עמ' 569—571.
2. ברגסון, גרשון. „יעקב פיכמן“, שלושה דורות בספרות הילדים העברית, הוצ' יסוד, ת״א, 1966, עמ' 134—140.
3. מיכלי, ב. י. „משורר לילדים“, אסיף. מבחר יצירתו של יעקב פיכמן בשירה ובפרוזה. ילקוט דברים על המשורר ויצירתו, הוצ' מסדה, ת״א, תשי״ט, עמ' 268—269.
4. פרידמן, א. ד. „פרחי ערבה“, עיוני שירה, הוצ' מחברות לספרות, תשכ״ד, עמ' 288—293.
5. שרפשטיין, צבי. „יעקב פיכמן“, יוצרי ספרות הילדים שלנו, הוצ' שילה, ניו-יורק, תש״ז, עמ' 69—74.

(ג) קבצי השירים לילדים של פיכמן

1. אגדות ושירים, הוצ' „ספרות“ (מקרא), וארשה, תרע״א (1910), 28 עמ'. כולל: 5 שירים ו-3 אגדות ליריות.
2. דער קוואל זינגט' [המעין מזמר], קיוב 1918.
3. ערבה, הוצ' „אמנות“, פראנקפורט ע״נ מיין, 1922, 83 עמ'. כולל: 34 שירים, בתבנית אלבומית, עם כותרות מצויירות ורישומים מאת אפטר, חיגר, קרבצוב ומוצלמאכר.
4. ספרים מצויירים (בצבעים רבים) לילדים, עם שירים מעובדים, וארשה (1923?).
6 חוברות צבעוניות: בבית ובשדה, תחת השמים, בחום הדרום ובקור הצפון, במדבר וביער, על חיות פראות מעשיות נאות, על בעלי-חיים וילדים סיפורים נחמדים.
5. דייגים על הירקון, ספריה „לילד“, הוצ' עם עובד, ת״א, תש״ג, 34 עמ'. עם ציורים מאת ר. לואיזדה. כולל: 20 שירים.
6. כלנית. צרור שירי ילדים, הוצ' שוקן, ירושלים ות״א, תש״ז, 31 עמ'. ציורים מאת שלום רייזר. כולל: 17 שירים, ביניהם תרגום ל„ורד-בר“ של גיתה.
7. עם שחר נצאה, הוצ' מסדה, רמת-גן, [1957], 111 עמ'. 64 שירים [ביניהם אחדים שאינם של פיכמן]*.

* בעם שחר נצאה הוכללו בטעות (כנראה טעותו של המביא לבית-הדפוס. שמצא שירים אלה בכתב-ידו של פיכמן והאמין שהוא גם חיברם): שירו של ח. נ. ביאליק: „רועת הכוכבים“; שירו של זאב: „יש לי דוד בנהלל“; לצד השיר „ורד-בר“ לא צויין כי זהו תרגום שירו של גיתה. וחוששני שאין זה הכל.